

Biblioteka
JANUS

TIM *press*

Biblioteka

JANUS

EDGAR MORIN

O estetici

Naslov izvornika

Sur l'esthétique

© ÉDITIONS ROBERT LAFFONT, S.A., PARIS, 2016

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-32-2

Edgar Morin

O ESTETICI

S francuskoga preveo i pogovorom popratio

Rade Kalanj

Zagreb, 2017.

Od sveg srca hvala Michelu Wieviorki, koji je zaslužan za predavanja iz kojih je proizašao ovaj esej; Sari Guindani, koja ih je ljubazno pratila; zakladi Gulbenkian, koja je ponudila dvoranu. Hvala Dorotheei Cunéo, koja je pomno i paulhanovski pronicljivo išćitala moj rukopis. Napokon i ponajprije hvala Sabi Abouessalam, mojoj družici, koja mi je presudno pomogla da složim i organiziram tekstove mojih predavanja.

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod: Poopćena estetika	9
1 Estetski osjećaj	11
2 Priroda estetskog osjećaja	15
3 Individualizacija, komercijalizacija, industrijalizacija	25
4 Kreativnost	33
5 Životni zanosi i isječci života	45
6 Nove umjetnosti i proširena estetika	75
7 Međuprožimanja: Estetika, poetika, mistika, ludizam	83
8 Estetika i kultura	91
Zaključak	107
Pogovor hrvatskom izdanju (Rade Kalanj)	109

PREDGOVOR

Ova je knjiga proizašla iz predavanja što sam ih održao u okviru Maison des sciences de l'homme u prvom semestru 2016. godine. Iako prerađena i korigirana, ona donekle zadržavaju prvotni usmeni ton i u njima se osjećaju uspomene.

Trideset sam godina gomilao bilješke o estetici, ali sam odustao od pisanja „svoje“ estetike koja bi mogla predstavljati završni svezak *Metode*. Ova su predavanja bila prilika da izložim bit onoga što sam namjeravao reći.

Ona su me u isti mah ponovno uronila u moju izvornu kulturu, onu književnu, pjesničku i glazbenu, koja je dubinski obilježila moje odrastanje i moj duh. Slušanje uvertire *Ukletog Holandeza* potaknulo me da stupim u Pokret otpora. U avanturi ilegale mog prijatelja Jacques-Francis Rollanda i mene oduševljavala je Rimbaudova *Sezona u paklu*. Glazba, poezija i književnost neprestano me, aktivno i radioaktivno, hrane cijeli život.

Usprkos svojoj filozofskoj i znanstveno-humanističkoj kulturi nisam prestao čitati i iščitavati romane i pjesme i

posjećivati kina. Romani, pjesme, glazbena djela, slikarstvo uvijek su me potresali i izazivali provalu u mojim izlaganjima, obnavljajući tako svoju magičnost.

Uvijek je dobro govoriti o onomu što volimo.

UVOD

Poopćena estetika

Prije nego što je bitno svojstvo umjetnosti, estetika je temeljna datost ljudske osjetilnosti.

Polazim od samog smisla grčke riječi *aísthēsis*, koja znači: osjet, osjećaj. Estetsko je čuvstvo osjećaj koji nam dolazi od oblikā, od boja, od zvukova, ali i od priča, scen-skih priredaba, pjesama, ideja. Estetski je osjećaj određeni osjećaj užitka i divljenja koji, kad je intenzivan, postaje udivljenost ili čak sreća. Može biti izazvan umjetničkim djelom, ali i prizorom iz prirode. Mogu ga potaknuti predmeti ili djela čija namjena nije bila estetska, ali ih mi estetiziramo.

Taj je osjećaj dosta teško definirati jer ga svatko od nas doživljava u brojnim okolnostima. Pogled na zvjezdano nebo, zalazak sunca nad oceanom, let lastavica, protezanje mačke pružaju nam estetski doživljaj.

Estetski je osjećaj vrlo rasprostranjen. Duboko ljudski, on se pojačava i razvija u određenim osobnim, kulturnim, povijesnim ili društvenim uvjetima. Ljudski je život podvojen između prozaičnog dijela – neke stvari činimo po

dužnosti i bez užitka – i poetskog dijela u kojemu se, naprotiv, veselimo, suosjećamo.¹

Sve što je estetsko integrirani je i integrirajući element u poetskom dijelu života.

¹ Usp. *La Méthode*, sv. 5. *L'Humanité de l'humanité: l'identité humaine*, Seuil, 2001.

ESTETSKI OSJEĆAJ

Estetsko čuvstvo, iz kojeg nastaje doživljaj ljepote, nesumnjivo je univerzalno ljudsko.

No to nije jedini tip ni jedini oblik ljepote koji potiče estetsko čuvstvo.

Kao što se kultura očituje samo preko različitih kultura, kao što se jezik očituje samo preko različitih jezika, kao što se glazba utjelovljuje u različitim glazbama, tako se i ljepota u estetskom smislu na različite načine pojavljuje u jedinstvenim kulturama, pa čak i kod pojedinaca.

Svaka od ljepota koje su priznate kao takve odgovara nekoj posebnoj kulturnoj normi i nekom posebnom ukusu. Ni Picasso ni Kandinski ne bi bili cijenjeni prije dvadesetog stoljeća. To je Pascal jako dobro zapazio u svojoj *Raspravi o ljubavnim strastima*: „Jedino običaj i zemlje ravnaju onim što se naziva ljepotom.“

Postoji li kanon, idealni tip, norma zajednička svim ljepotama? Postoji li univerzalna ljepota unutar zasebnih ljepota?

Nije li, pak, posrijedi činjenica da svaki tip ljepote, svojstven nekoj posebnoj kulturi, nema ništa zajedničko s drugima?

Estetika prirode

Osjećaj ljepote, estetsko čuvstvo nisu potaknuti jedino umjetničkim djelima. Dolaze nam od krajobraza, od cvijeća, leta divljih gusaka, pjeva slavuja, konjskog galopa, boja leptirā.

Estetski je osjećaj vrlo općenit.

Kao što je pisao američki mislilac Ralph Waldo Emerson: „Svaki je čovjek u dovoljnoj mjeri pjesnik da bi bio otvoren čarolijama prirode.“ Ta je tvrdnja oštromna jer estetsko čuvstvo, iako nije ograničeno na umjetnička djela u pravom smislu ni, naravno, na poeziju, u svojoj čarobnosti sadrži određenu poetsku značajku.

Poslije ćemo vidjeti vezu između estetike i poezije, kada se riječi *poezija* daje smisao širi od onoga napisane pjesme.

Te planine, ta mora, ta nebesa, to cvijeće, te životinje, lijepi su za nas i po nama. To je ono što na svoj način kaže filozof George Santayana: „Beauty is pleasure regarded as the quality of a thing“² – ljepota je užitak viđen kao svojstvo predmeta. Sa švicarskim piscem Heinrichom Wölfflinom također možemo reći: „Ljepota je u oku promatrača.“ Vidimo li samo mi ljepotu u rogovlju jelena, u bojama leptira, u perju pauna?

² George Santayana, *Le Sens de la beauté*, Presses universitaires de France, coll. „Quad“, 2002.

Postavimo jedno preliminarno pitanje: ne osjećaju li životinje gotovo estetsku radost proživljavajući užitak življenja, protezanja, poskakivanja, galopiranja, letenja?

Proizvode li životinje i biljke ljepotu samo za nas, a ne i za sebe? Ne postoji li u živome svijetu predestetika koja u svakoj vrsti sadrži sklonost određenim oblicima, određenim bojama?

Proizlaze li ti oblici i boje iz stvaralaštva koje bi kao umjetnost sadržavalo, pored drugih aspekata, i implicitnu estetiku? Etolozi, koji proučavaju ponašanje životinja, životinjske ukrase teže pripisati seksualnoj privlačnosti. No ako se boje, pjevanje i ukrasi koriste radi privlačnosti, nije li to upotreba estetskih svojstava u cilju zavođenja?

Naravno, paun ne može promatrati širenje perja svoga repa – za to mu nedostaje ogledalo – ali kočoperenje tog pernatog don Juana sadrži raskoš, suvišak koji se nadodaje pukoj funkciji seksualne privlačnosti.

Ljepota cvijeća pridaje se seksualnom očitovanju, a u nekim je slučajevima ona zov upućen skupinama kukaca. No ako je funkcija cvijeća olakšati vlastitu reprodukciju i privući kukce, ne nalazimo li u njegovoj spremnosti i njegovoj privlačnosti određenu estetsku sastavnicu? Privući, svidjeti se, ne sadrže li, u smislu koji nije diferenciran, te radnje ako ne estetsku, onda barem predestetsku pojavu?

Među ljudskim rodom šminkanje, ogrlice i ukrasi, boje odjeće imaju estetsku sastavnicu namijenjenu istodobnom svidanju drugome i svidanju nama samima. Kad se muškarac i žena uljepšaju kako bi zaveli, želja za

zavođenjem objašnjava pribjegavanje ljepoti, ali ne i ljepotu samu.

Ako se boje krzna, perja, kože mogu objasniti kao kamuflaža radi plijena ili grabežljivca, je li to dostatno da bi se protumačile zebrine pruge, leopardove pjege, papigine i puranove boje? Nisu li boje, oblici, ponašanja povezani s onim što zoolog Adolf Portmann naziva „samopredstavljanjem“, biti lijep da bi se svidao sebi i drugima? Biti lijep da bi stekao ugled? Ono što se na talijanskom razumijeva pod *fare la bella figura*, ostaviti dobar dojam.

Sve u svemu, ne postoji li u bogatstvu boja, oblikā i pjeva predestetska fantazija koju naše racionalizacije teže svesti na puku funkcionalnost?

Raskoš oblikā, ukrašā, boja i u biljnom i u životinjskom svijetu svakako svjedoči o stvaralačkoj bujnosti života.

Henri Bergson je životnu evoluciju opravdano smatrao neprekidnim i mnoštvenim stvaralaštvom: život je bio i jest umjetnički u svojoj inventivnoj i tvoračkoj sposobnosti, a estetika je, čini se, nediferencirano, nedjeljivo uključena u to stvaralaštvo.

U članku „Umjetnost među životinjama“³, profesor estetike na Sorbonni Étienne Souriau napisao je: „Postoji kontinuitet uzastopnih promaknuća između umjetnosti prirode, potom umjetnosti životinja i konačno ljudske umjetnosti.“

Rekao bih da postoji diskontinuitet i kontinuitet istodobno, kao uvijek u pitanjima evolucije.

³ *Revue d'esthétique*, srpanj-rujan 1948.